

ЭКСТРАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ ФАКТАРЫ ВЫБАРУ ЗВАРОТКА

Выбар пэўнага зваротка залежыць ад сітуацыі зносін (афіцыйная / неафіцыйная) і абумоўлены такімі экстралінгвістычнымі фактарамі, як узрост камунікантаў, месца жыхарства, прафесія, род заняткаў, адукаванасць, ступень выхаванасці.

Кожны чалавек у грамадстве выконвае мноства сацыяльных роляў: бацька, маці, сын, дачка, начальнік, падначалены, настаўнік, вучань, сябар, сусед, пацыент, кліент, пасажыр, пешаход і г. д. Выбар зваротка адрасантам у многім залежыць ад той ролі, якую суб'яднік выконвае ў дадзены момант гутаркі. Прасочым гэта на прыкладзе Аляксандры Фёдараўны Траянавай – гераіні пенталогіі “Трывожнае шчасце” Івана Шамякіна. Кожны з адрасантаў звяртаецца да яе парознаму ў залежнасці ад сацыяльнай ролі, якую жанчына выконвае ў канкрэтнай сітуацыі адносна таго чалавека, з кім размаўляе. Для Пятра Шапятавіча яна – любімая жанчына (*Саша, мілая, дамаўляліся ж не гаварыць пра сумнае*); для сваякоў – сястра (*Сястра! Не адны мы астаёмся*); для пацыентаў бальніцы – доктар (*Старая жанчына ... клапатліва сказала: – Вы не ішлі б, доктарка, так далёка, цяжка вам яшчэ*); для гаспадыні кватэры, дзе гераіня жыве, – суседка, да якой можна звярнуцца ласкава (*Хлеба няма, Шурачка*); для настаўніка Лялькевіча – малазнаёмы чалавек (*Хадзем, Аляксандра Фёдараўна, пагуляем у валејбол, – прапанаваў настаўнік*) і г. д.

З пункту гледжання сацыялінгвістыкі выбар зваротка залежыць ад таго, хто і да каго звяртаецца і ў якой сітуацыі зносін. Таму носьбітаў мовы можна падзяліць на некалькі груп па наяўнасці наступных прымет:

1. Паводле ўзросту. Звароткі, якія выкарыстоўваюць людзі рознага ўзросту (дзеці, моладзь, сярэдняе пакаленне, старэйшае пакаленне), могуць адрознівацца стылістычнай афарбоўкай, адценнямі значэння і іншымі паказчыкамі. Так, дзеці пры звароце да цёткі і дзядзькі ўжываюць словы *цёця, дзядзя*: – *Цёця Агата, я адзін гурок вазьму* (К. Чорны). – *Я вам, дзядзі, спяю тую песеньку, што “Пасею гурочки”* (Я. Брыль). Такія звароткі не характэрныя для мовы людзей больш сталага ўзросту, якія выкарыстоўваюць лексемы *цётка, дзядзька*: – *Дзякуй табе, цётка* (В. Быкаў). – *Ну, дзядзька! Лэбусь вунь таксама ўжо хадзіў і шкрэбаў дол...* (Н. Гілевіч). У гутарцы з равеснікамі моладзь дазваляе сабе ўжываць размоўную лексіку, жарганізмы: – *Здарова, рыжы чорт, – крычаў хлапец...* (К. Чорны). – *Гэй,*

сіняпупыя, вылазь з вады! (І. Навуменка). Людзі сталага ўзросту звычайна больш далікатныя, паважлівыя ў адносінах адзін да аднаго: – *Іван Карнеевіч, ешце, калі ласка!* (І. Шамякін). – *Хадзем, сусед, – тузануў за руку Віктара Зеніча сталаяр...* (К. Чорны).

2. Паводле месца жыхарства. Гарадское насельніцтва пры звароце да субяседніка карыстаецца пераважна літаратурнай мовай. Для жыхароў вёскі характэрны дыялектныя асаблівасці пры вымаўленні слоў і выказаў: *Ганна нахілілася над ложкам: – Тато... Тато...* (І. Мележ). – *Дзеўкі мае, Катрыно, зрабілі ў хаце цэлую краму...* (Я. Брыль). – *Пасаг Сіўчын везаце, дзяўкі?* (А. Васілевіч).

3. Паводле прафесіі, роду дзейнасці, занятку. Адрасант можа звяртацца да суразмоўцы словамі, якія абазначаюць яго прафесію (*доктар, настаўнік, вадзіцель, матрос* і інш.), род дзейнасці, занятак (*паэт, маэстра, музыкант, мастак, гусяр, пясняр, айцец, бацюшка, матушка* і г.д.). Такія намінацыі ў ролі зваротка характэрныя для выказванняў, дзе сацыяльны статус пры абазначэнні асобы вылучаецца на першы план: – *Доктар, што магчыма зрабіць?* (У. Караткевіч). – *Што, дасталося, настаўнік?* (В. Быкаў). – *Спі, матрос, старайся добранька адпачыць...* (Я. Брыль). *Свой пэндзлік чароўны вазьміце, мастак* (Т. Будовіч). – *Дзень добры, бацюшка! Можна спытацца?* (М. Гарэцкі).

4. Паводле адукаванасці і ступені выхаванасці. Адукаваным і выхаваным людзям уласціва ветлівасць ва ўзаемаадносінах з незнаёмым чалавекам, са старэйшым субяседнікам, далікатнасць у адносінах да сваякоў, да сяброў: – *І дазволь мне, вялікі пустэльніча і мой настаўніча, сказаць колькі слоў на гэты выпадак?* (Я. Колас). – *Будзьце так ласкавы, шаноўны...* (А. Дудараў). Няхаваныя людзі выкарыстоўваюць грубыя, лаянкавыя, прастамоўныя словы ў функцыі зваротка, нярэдка звяртаюцца да незнаёмых і малазнаёмых людзей на “ты”, што з’яўляецца недапушчальным з пункту погляду ветлівых зносін паміж камунікантамі: – *Ты ж паслухай, стары пень, ці малоціць хто?* (Я. Колас). – *Ды слухай ты разумных людзей, вар’ят! – ускіпеў стары Пятрусь* (Я. Колас).

Такім чынам, у сітуацыі зносін для выбару сродкаў адрасацыі вызначальнымі з’яўляюцца наступныя параметры: узрост субяседнікаў; месца жыхарства; прафесія, род дзейнасці; адукаванасць і ступень выхаванасці. Звароткі прызначаны для маркіравання пэўных сацыяльных адносін, якія ўстанаўліваюцца ў рамках камунікацыі.